

نقد بوم‌گرایانه و ایتالو کالوینو: ادبیاتی در خدمت محیط‌زیست

دکتر فاطمه عسگری^۱

استادیار گروه زبان و ادبیات ایتالیایی، دانشگاه تهران،

تهران، ایران

(تاریخ دریافت: ۲۶ آذر ۱۳۹۶؛ تاریخ پذیرش: ۳ بهمن ۱۳۹۶)

ادبیات به‌عنوان علم قلب انسان نمی‌تواند از محیط‌زیست آدمی جدا باشد چرا که در بطن همین محیط است که محتوای ادبی تولید می‌شود و در پس‌زمان جاودانه می‌گردد. نقد بوم‌گرایانه به‌عنوان شاخه‌ای از نقد ادبی مدرن در طی سال‌های اخیر در سرتاسر جهان چهره‌ی یک جریان فرهنگی و ادبی نو را به‌خود گرفته است و شاید تنها راه‌حل نجات بشر از بحران‌کننده‌ی محیط‌زیست در یک تغییر فرهنگی عمیق یافت شود. این مقاله ضمن یادآوری مختصری از تاریخچه‌ی جریان نقد ادبی اکولوژیک، به‌کاوش در میان آثار *ایتالو کالوینو* یکی از اکولوژیک‌ترین نویسندگان معاصر ایتالیا می‌پردازد که در میان جمع خوانندگان و منتقدین بیشتر به‌دلیل نثر جادویی خویش به‌شهرت رسیده است. هدف از نگارش این مقاله‌ی مختصر یادآوری آن است که ادبیات در خدمت محیط‌زیست، شاید پل نجاتی برای آیندگان باشد.

واژه‌های کلیدی: نقد بوم‌گرایانه، کرسی ادبیات و محیط‌زیست، آمریکای شمالی، ایتالو کالوینو، ادبیات معاصر ایتالیا.

^۱E-mail: fateasgari@ut.ac.ir

مقدمه

«نقد بوم‌گرایانه^۱ به زبان ساده، مطالعه‌ی رابطه‌ی بین ادبیات و محیط‌زیست است.» (گلات فلتی^۲ ۱۹۹۶، ۳۱) نقد بوم‌گرایانه از منظر مطالعات بینارشته‌ایی به رابطه‌ی بین محیط‌زیست و ادبیات و به خصوص آن دسته از آثار ادبی می‌پردازد که موضوع اصلی آن‌ها همان محیط‌زیست و طبیعت است. 'نقد بوم‌گرایانه'^۳ با دربرگرفتن شاخه‌های نظری چون اکولوژی، طراحی شهری همسوی محیط‌زیست، زیست‌سیاست،^۴ تاریخ محیط و اکولوژی اجتماعی^۴ به فرهنگ‌سازی لازم جهت مقابله با بحران محیط‌زیست می‌پردازد. آنچه که باعث نگارش این چند سطر شد، برخورد اتفاقی با کتابی تحت‌عنوان «اکولوژی ادبی راهبردی برای ادامه حیات»^۵ اثر سرنلآ یووینو^۶ است. بر روی جلد این اثر تصویر رگه‌های ظریف یک برگ درخت در عین بی‌کلامی و سکوت از اهمیت موضوع کتاب نام‌برده پرده برمی‌دارد. شاید بتوان به حتم اذعان داشت که این اثر اولین کتاب چاپ‌شده در ایتالیا است که تماماً و با روشی نوین و دقیق به تفسیر نقد آن دسته از آثار ادبی می‌پردازد که به نحوی به محیط‌زیست به‌عنوان عاملی مهم در ساختار روایت خویش نگریسته‌اند و برای اولین بار موضوع نقد بوم‌گرایانه را به جامعه‌ی خوانندگان ایتالیایی معرفی کرده است. البته شایان ذکر است که در ایالات متحده‌ی آمریکا خیلی پیش‌تر به این امر پرداخته شده است. بر همگان پرواضح است که در سال‌های نود میلادی، نقد بوم‌گرایانه (اکوکریتیسیسم یا به عبارتی نقد ادبی اکولوژیک)، علوم انسانی به خصوص ادبیات را به سمت مسئله‌ی مهم و غیرقابل چشم‌پوشی که همان خطر بزرگی است که به‌طور جدی محیط‌زیستمان را تهدید می‌کند، سوق داده است: محیط‌زیستی که به دست بشر هر روز بیش‌ازپیش آلوده و ویران می‌گردد. انسان امروزی نه تنها بقای خود را بلکه ادامه‌ی حیات بر روی زمین را تهدید می‌کند.

این اثر به قلم سرنلآ یووینو، مدرس فلسفه در دانشگاه تورین در ایتالیا، با کتاب‌شناسی بسیار غنی و توضیحات حاشیه‌ای و پاورقی بسیار جامع به‌رشته‌ی تحریر درآمد و در سال ۲۰۰۶ منتشر شد. در این

¹ Eco-criticism

² Glotfelty

³ Biopolitics

⁴ Social Ecology

⁵ *Ecologia letteraria. Una strategia di sopravvivepravvivenza*

⁶ Serenella Iovino.

از همین محقق جوان و استاد دانشگاه در سال ۲۰۱۶ اثری دیگر با عنوان

Ecocriticism and Italy. Ecology, Resistance and Libration

در انتشارات Bloomsbury Publishing به چاپ رسید که در آن اکولوژی و تصویر ادبی و فرهنگی و راهبردهای سیاسی و اقتصادی پیشنهادی جهت نجات‌دادن آنچه که هنوز قابل‌نجات‌دادن است، به شکل خارق‌العاده‌ایی درهم ادغام می‌شوند.

اثر نویسنده ضمن مروری اجمالی بر مفاهیم اساسی و بر ارکان مهم جنبش ادبی نقد بوم‌گرایانه، در اولین فصول کتاب روشی نوین در مطالعه‌ی ادبی ارائه می‌دهد. در قسمت دوم اثر خویش، مؤلف به‌نگارش مقاله‌ای می‌پردازد حاوی نقدی اکولوژیک بر برخی آثار آناماریا اُرتزه،^۱ کلاریچه لیسپکتور،^۲ پیر پائولو پازولینی^۳ و جین جونو،^۱ از چهره‌های سرشناس ادبیات ایتالیا در قرن بیستم، و با مطالعه‌ی دقیق آثار ایشان و جستجو در آن‌ها مثال‌هایی شایان توجه در خصوص ماهیت و اهمیت ادبیاتی در خدمت محیط‌زیست به خواننده ارائه می‌دهد. نویسنده‌ی این اثر اعتقاد دارد که بحران محیطی را می‌توان به‌طریق گوناگون مطرح کرد: رمان‌های زیادی با توصیف مناظر روبه‌ویرانی و دستخوش‌تغییراتی ناخوشایند به این مسئله اشاره داشته‌اند، بندهای اشعار ادبای متعددی بحران این سیاره‌ی غریب را فریاد زده‌اند، فیلم‌ها، هنرهای مصور و گزارش‌های خبری تصویری از زمین‌های کشاورزی آلوده به مواد شیمیایی خطرناک و از داستان تلخ بازی‌های سیاسی و اقتصادی خطرناک برای زمین و از مشکلات اجتماعی و پریشان‌احوالی انسان امروز پرده برداشتند. سرنلّا یووینو معتقد است که ادبیات نقش مهمی در حفظ و حمایت از محیط‌زیست ایفا کرده است و به انسان کمک می‌کند تا دریابد همان‌طور که تاریخ زمین داستان‌های تاریخ بشری را شکل داده است، سرنوشت او نیز از سرنوشت زمین مجزا نیست (یووینو ۲۰۰۶، ۱۱۴). این محقق دانشگاهی همچنان اذعان می‌دارد که ادبیات اصولاً بنا بر ذات هنری و ماهیت جادویی خویش به آدمی فرصت تجربه‌هایی را هدیه می‌کند که چه‌بسا در عالم واقع هرگز امکان و توانایی آن تجربیات را نداشته باشد. به‌عنوان مثال، ادبیات فرصت نگرستن به جهان از دریچه‌ی نگاه یک سگ و یا یک نهنگ را به ما می‌دهد. با ادبیات می‌توان در روزهای پایانی دنیا و یا در میان موجودات فضایی زندگی کرد. می‌توان حزن و اندوه یک پناهجوی جنگ‌زده‌ی بی‌سرزمین و یا ترس یک کودک بی‌خانمان را حس کرد. چنین ادبیات مصور و پر قدرتی اساس نقد بوم‌گرایانه سرنلّا یووینو را تشکیل می‌دهد و از طریق آن نویسنده به مسائلی از قبیل ستیز میان ملل جهت دستیابی به منابع طبیعی و آشوب برای عدالت اجتماعی و مسائل حائز اهمیتی چون فاجعه‌های طبیعی و رابطه‌ی آدمی با حیات‌وحش و نباتی اطراف و همچنین هرآنچه که ترجمان زیست و زندگی است، می‌پردازد.

با مطالعه‌ی دقیق این کتاب اولین سؤالی که به ذهن خواننده خطور می‌کند، بی‌شک این است: «چگونه فرهنگ می‌تواند نقش یک استراتژی و یا بهتر بگوییم نقش یک راهبرد مفید را در حفظ بقای بشر در برابر فرایند پیچیده‌ی تغییر و تحول نسل آدمی ایفا نماید؟» مدرسان، محققان و تمام افرادی که به‌هدر دلیلی با ادبیات سروکار دارند چه‌بسا این سؤال را از خود پرسیده باشند: «آیا ادبیات و علم نقد

^۱Annamaria Ortese

^۲Clarice Lispector

^۳Pier Paolo Pasolini

ادبی، درکنار علوم پزشکی و تجربی (و چه بسا بیش‌تر از آن!) امکان نجات زندگی را برای ما در این هیاهوی ساخت‌وساز و ویران‌سازی وحشیانه‌ی پرسرعت به‌ارمغان خواهد آورد؟» و یا اینکه «سرچشمه و علت اصلی نگون‌بختی و مشکلات عدیده‌ی انسان مدرن همین آشنایی با ادبیات است؟!»

پاسخ هرچه که باشد، در ذهن نگارنده این چند سطر همواره قسمت‌هایی از «جنگ افکار»^۲ اثر مشهور جاکومو لئوپاردی^۳ به‌خوبی تداعی می‌گردد^۴ به‌خصوص آن قسمت‌هایی از اثر که در طی آن شاعر و فیلسوف اهل رکاناتی^۵ درباره‌ی مسئله‌ی خوشبختی موجودات «طبیعی» یا به‌عبارتی آن موجوداتی که هنوز آلوده به فرهنگ و دانش و تکنولوژی نشده‌اند، به بحث و بررسی می‌پردازد. طبیعتاً فردی ادب‌دوست یا ادیب امروزه خواهد گفت که باتوجه‌به این ادعای لئوپاردی، بنابراین مسئله‌ی نقد بوم‌گرایانه خود به‌تنهایی مشکل‌ساز خواهد بود و یا اینکه می‌بایست سؤال اولیه را به‌گونه‌ای دیگر مطرح کرد. با مطالعه‌ی اثر سرنلآ یوینو به‌ناچار سؤالی که به‌ذهن‌خطور می‌کند همین است: «آیا ادبیات و نقد ادبی بیشتر به نجات و حفظ بقای ما کمک خواهد کرد یا به انقراض نسل ما؟» می‌توان این سؤال را به‌شکل جامع‌تری مطرح کرد: «آیا ادبیات و نقد ادبی می‌توانند دنیا را نجات دهند؟»

پیشینه

قبل از پرداختن به یافتن پاسخی حتی‌الامکان منطقی برای سؤال مطرح‌شده، یادآوری یک تاریخ خاص در قرن بیستم خالی از لطف نخواهد بود؛ ۲۲ آوریل ۱۹۷۰. درچنین تاریخی مسئله‌ی محیط‌زیست برای اولین‌بار و به‌شکل رسمی و درسطح جهانی مطرح گردید؛ میلیون‌ها نفر دسراسر جهان برای جشن گرفتن روز جهانی کره‌ی زمین^۶ دور هم جمع شدند که البته باندکی تخمین می‌توان گفت که چنین تاریخی برابر بود با یک قرن و نیم پس از آغاز مسئله‌ی جهانی بحران محیط که مقارن بود با تولد صنعت‌گرایی درابتدای نیمه‌ی دوم قرن نوزدهم. سرنلآ یوینو در اثر خویش ضمن پرداختن به رابطه‌ی مستقیم میان رشد اقتصادی و تغییرات ایجادشده به‌واسطه‌ی آن در محیط‌زیست و همچنین دررابطه‌ی انسان با طبیعتی که درآن زندگی می‌کند، به‌حق از هنری دیوید دورثو^۷ نام می‌برد که با فرار

¹Jean Giono

²*Zibaldone dei pensieri*

³Giacomo Leopardi

^۴حاوی اندیشه‌ها و یادداشت‌های نویسنده‌ی شهیر ایتالیایی از ۱۸۱۷ تا ۱۸۳۲، در حوزه‌های مختلف اندیشه و فلسفه و اخلاق است، و امروزه آخرین نسخه‌ی مدرن این اثر به‌همت مونیکا بالرینی (Monica Ballerini) و از نشر زانیکلی (Zanichelli) ۲۰۰۹، به‌همراه دیسک تصاویر از اثر اورجینال در دسترس است.

⁵Recanati

⁶Earth Day

⁷Henry David Thoreau

سمبلیک خویش به اعماق جنگل‌ها به‌اعتراض علیه ارزش‌های جامعه‌ی مدرن صنعت‌زده آمریکای زمان خویش دست زد و بدین‌سان درآذهان عمومی جاودانه شد. از دورئو درسال ۱۸۵۴ کتابی منتشر شد تحت‌عنوان «والدن»، یا همان «زندگی در جنگل‌ها»؛^۱ اما قبل از آن سرنلآ یووینو خاطرنشان می‌کند که ویلیام بلیک^۲ در اثر خویش باعنوان «کارخانه‌های سیاه شیطانی»^۳ به‌توصیف کارگاه‌های صنعتی انگلستان و تأثیر منفی آن‌ها بر محیط‌زیست پرداخته است (یووینو ۲۰۰۶). نویسندگان همچنین از توماس کرلیل^۴ نام می‌برد که در خانه‌ی بزرگ دوطبقه‌ی خویش فقط در راهروی طبقه‌ی همکف دارای آب لوله‌کشی شهری بوده است (که البته این امر برای خدمتکار خانه‌ی کرلیل مشکل کوچکی نبوده است!) و از این‌همه تأثیر منفی روند صنعتی‌سازی و رشد صنعتی بر طبیعت و محیط‌زیست کشور درسال ۱۸۲۹ میلادی متعجب و متحیر مانده است. البته کارل ماکس^۵ نیز همواره اذعان می‌داشت که جامعه‌ی سرمایه‌داری و دغدغه‌ی تولید و اشتغال و به‌دنبال آن تخریب محیط‌زیست به‌شکل منفی رابطه‌ی بین بشر و محیط طبیعی پیرامون وی را به‌چالش می‌کشاند. در اثر یووینو اسامی زیاد دیگری به‌چشم می‌خورد که اهم آن‌ها عبارت‌انداز: چارلز دیکنز، هرمان ملویل، مارک تواین، ناتانیل هاتورن^۶ و غیره. تماماً اسامی چهره‌های معروف ادبیات انگلستان و آمریکای شمالی، چرا که در این کشورها پدیده‌ی رشد صنعتی بیش‌از هر جای دیگر دنیا به‌چشم می‌خورد. نویسندگان و روشنفکران متعدد دیگری هرکدام به‌طرق گوناگون و به‌اشکال مختلف متوجه شدند که چگونه انسان از جامعه‌ی طبیعی قرون ۱۷ و ۱۸ م باسرعت به‌سمت عصر ماشین و صنعت‌زدگی در حرکت است و چگونه همه‌چیز به‌شکل غیرقابل‌بازگشتی تغییر کرده است و خواهد کرد.

درسال‌های پایانی دهه‌ی هشتاد و آغاز دهه‌ی نود میلادی در ایالات متحده‌ی آمریکا نقد بوم‌گرایانه به‌شکل رسمی وارد عرصه‌ی مطالعات علوم انسانی شد. اما چندسال زودتر و درسال ۱۹۷۲ جوزف میکر^۷ اثر خویش باعنوان «کمدی حفظ بقا: مطالعاتی بر اکولوژی ادبی»^۸ را مزین به پیشگفتاری بسیار پرمعنی به‌قلم کونراد لورنز^۹ منتشر ساخت. از نظر میکر نقد بوم‌گرایانه می‌بایست به رابطه‌ی میان متون ادبی و اهم موضوعات زیست‌شناسی بپردازد و همچنین به این مهم که نقش ادبیات در اکولوژی نسل بشر تا

^۱ *Walden, or Life in the Woods*

^۲ William Blake

^۳ *Dark Satanic Mills*

^۴ Thomas Carlyle

^۵ Karl Marx

^۶ Charles Dickens, Herman Melville, Mark Twine, Nathaniel Hawthorne

^۷ Joseph Meeker

^۸ *The Comedy of Survival: Studies in Literary Ecology*

^۹ Konrad Lorenz

چه حد مفید خواهد بود. بنابراین می‌توان گفت که رابطه‌ی عمیقی میان طبیعت و به‌طور کلی فرهنگ وجود دارد، همچنین می‌توان به این نقطه‌نظر که برطبق آن ادبیات می‌تواند در حفظ بقای کره‌ی زمین نقش مهمی ایفا کند، پرداخت. یادآور می‌شود که واژه‌ی نقد بوم‌گرایانه اولین بار در سال ۱۹۷۸ در مقاله‌ای از ویلیام روکرت^۱ دیده شد. اما این شاخه از مطالعات نقد ادبی فقط در دهه‌ی نود میلادی به‌شکل جدی وارد دپارتمان‌های ادبیات دانشگاه‌های آمریکایی شد و به‌لطف فعالیت‌های تحقیقاتی گروهی از محققان و منتقدان مانند چریل گلاتفلتی، اسکات اسلوویک، پاتریک مورفی و گلن لاول^۲ که از چهره‌های سرشناس نقد بوم‌گرایانه بوده‌اند و دارای کرسی ادبیات و محیط‌زیست هستند، مبحث نقد اکولوژیک یا نقد بوم‌گرایانه به‌شکل جدی مورد بحث و نظر فعالان فن قرار گرفت و ضمن راه‌اندازی اولین کرسی ادبیات و محیط‌زیست، تشکلاتی دانشگاهی با هدف و غایت مطالعه‌ی رابطه‌ی میان ادبیات و محیط‌زیست برپا شد که البته خیلی زود این پدیده وارد کشورهای انگلیسی‌زبان نیز شد. شایان ذکر است که به‌لطف مطالعات افراد نام‌برده^۳، نقد بوم‌گرایانه در کنار ارزش ادبی محیط‌شناسانه‌ی خویش، دارای نوعی ارزش اخلاقی و به‌طور کلی یکی از شاخه‌های مدرن بحث اخلاق در نظر گرفته شد. اخلاقی که در خدمت محیط‌زیست تنها عاملی که به انسان امکان و حق زیست می‌دهد، است. نقد بوم‌گرایانه به‌عنوان شاخه‌ای از ادبیات مدرن به‌نوعی مدافع محیط‌زیست در نظر گرفته می‌شود و به‌خوبی اعماق جان‌های حساس به مسئله‌ی طبیعت و وجدان آدمی را لمس می‌کند. امید بر آن است که مطالعات نقد بوم‌گرایانه در کنار سایر علوم که امروزه به‌عمق بحران محیط‌زیست واقف هستند، بتوانند در نجات آیندگان نقش به‌سزایی ایفا نمایند.

بحث و بررسی

نقد بوم‌گرایانه در ادبیات ایتالیا

روش پژوهشی اتخاذشده در نگارش این مقاله برپایه‌ی مقایسه‌ی درون‌متنی و نقد اجتماعی برخی آثار ادبی ایتالیایی استوار است که در جوهره‌ی هنری خویش مملو از مناظر طبیعی و شهری هستند. در میان نویسندگان ادبیات معاصر ایتالیا، اینیاتزیو سیلونه^۴ با رمانی باعنوان «فونتامارا»^۵ و امروزه روبرتو

^۱ W. Rueckert

^۲ Cheryll Glotfelty, Scott Slovic, Patrick Murphy, Glen Love

^۳ در خصوص مکتب اکوکریتیسیسم در ایالات متحده آمریکا و نقش آن در ادبیات و محیط زیست، به مطالعه صفحات ۱۳۹ تا ۱۵۲ کتاب سرنلآ یوینو ارجاع داده می‌شود.

^۴ Ignazio Silone

^۵ Fontamara

ساویانو^۱ نویسنده‌ی جوان با رمان «گومورا»^۲ که دارای خاستگاهی کاملاً ضدمافیایی است، به بررسی ابعاد اجتماعی بحران لاینحل محیط‌زیست پراخته‌اند. مع‌هذا چنانچه تحقیقات در این زمینه را فقط به قرن بیستم معطوف بداریم، اولین نامی که در میان نویسندگان و ادبای ایتالیایی به چشم خواهد خورد، پیرپائولو پازولینی^۳ است که در اثر شاعرانه‌ی خویش با عنوان «دست‌نوشته‌های پنهان»^۴ از ناپدیدشدن نابه‌هنگام شب‌تاب‌ها با حیرت و حسرت سخن به میان می‌آورد. حسرت شاعر از آن بابت است که صنعت‌زدگی انسان امروزی، در کنار تمام آنچه که از او به تاراج رفته است، امکان دیدن درخشش کرم شب‌تاب در تاریکی شب را از او گرفته است. پازولینی در اثر نام‌برده به دنبال نوعی اخلاق‌گرایی محیط‌زیست است و در اثری دیگر با عنوان «تقدیم‌به برتولوچی»^۵ این‌گونه می‌گوید: «آنکه این زمین بازمانده را نخواهد شناخت، چگونه ما را خواهد فهمید؟ چگونه خواهد گفت ما چه کسی بوده‌ایم؟!»^۶

ایتالو کالوینو^۷ و نقد بوم‌گرایانه

بعد از پازولینی اولین نامی که در زمینه‌ی ادبیات حساس به محیط‌زیست به چشم می‌خورد ایتالو کالوینو است که شاید مهم‌ترین نویسنده‌ی ایتالیایی باشد که قلم خویش را در خدمت ادبیاتی قرار می‌دهد که کمابیش در راستای موضوع مهم اکولوژی قدم برمی‌دارد. «ایتالو کالوینو نویسنده‌ای عجیب و درعین حال پیچیده است که در سبک داستان‌پردازی جسارت نوآوری و ابداع بالایی دارد. گاه افسانه‌پرداز خیالی و گاه روایت‌پردازی تماماً رئالیست^۸ است. ایتالو فرزند والدینی است فارغ‌التحصیل از رشته‌های علوم کشاورزی^۹ و گیاه‌شناسی بوتانیک^{۱۰}. در میان اقوام نزدیک وجود فارغ‌التحصیلان رشته‌ی شیمی و علاقه‌مند به مسئله‌ی مهم محیط‌زیست و نگرستن به آن نه تنها با دیدگان یک کارشناس؛ بلکه با دل و

^۱ Roberto Saviano

^۲ Gomorra

^۳ Pier Paolo Pasolini

^۴ *Scritti corsari*

این مجموعه مقالات با موضوعات متعدد فرهنگی و اجتماعی و نقد شرایط نابه‌سامان سیاسی ایتالیا، در مجلات گوناگونی از سال ۱۹۳۷ تا ۱۹۷۵ منتشر شده و در نهایت پس از مرگ شاعر به شکل یک کتاب درآمد و به همت نشر گارزانتی در سال ۱۹۷۵ به طبع رسید.

^۵ A Bertolucci

^۶ «Chi non la conoscerà, questa superstita terra, come ci potrà capire? Dire chi siamo stati?»

^۷ Italo Calvino

^۸ Realist

^۹ Agriculture

^{۱۰} Botany

جان تپنده‌ی یک انسان...» (بوچانتینی^۱ ۲۰۰۷) قطعاً باعث بیداری ذهن نویسنده درقبال محیطزیست شده است. قطعاً ایتالو کالوینو به همان اندازه که به حکایت‌های فلسفی قرن هجدهم نزدیک است، به همان میزان به علم نیز نزدیک است؛ نثر وی همان قدر که رنگ و بوی ادبیات را به خود دارد، به همان میزان به واقعیت‌های علمی آشنایی دارد و درصدد اتصال ادبیات و علم است (بوچانتینی ۲۰۰۷). «حس مسئولیت و تربیتی در ایتالو کالوینو وجود دارد که به اقتضا و به برکت آن، نویسنده قلم طنز و گاه آغشته به افسوس و حزن خویش را جهت مکتوب نمودن درام محیطزیست و نیل به ادبیاتی مدافع طبیعت برای آیندگان به نبشتن می‌گمارد.» (مانیکا^۲ ۲۰۰۷، ۷۱)

این نویسنده ماهیت وجودی انسان مصرف‌گرای امروزی را زیرسؤال برده و با ادبیات قوی و پرمحتوای داستان‌های خویش نشان از آن دارد که مرز میان انسانیت و غیرانسانیت به مانند تارمویی نازک است.

داستان مارکووالدو یا فصل‌ها در شهر

نمی‌توان در برابر طنز تلخی که در سرتاسر مجموعه‌ی داستانی «مارکووالدو»^۳ موج می‌زند، بی‌تفاوت ماند. بیست داستانی که این مجموعه را تشکیل داده‌اند در سال ۱۹۵۲ در روزنامه‌ی «اونیتا»^۴ به چاپ رسیدند و چند سال بعد در سال ۱۹۶۳ در قالب یک کتاب مجموعه داستان روانه‌ی بازار کتاب شدند. انتشار این اثر به خوبی نشان‌دهنده‌ی علاقه‌ی نویسنده است و اهمیتی که برای محیطزیست قائل بوده است. مؤلف به ماجراهای شخصیت اول داستان، مارکووالدو، می‌پردازد: این غریبه‌ایی که باحال و هوای بی‌تفاوت و تکراری شهر آشنایی ندارد (خواننده نمی‌داند او تا قبل از آنکه به شهر برسد کجا ساکن بوده و کجا زندگی می‌کرده است). مارکووالدو مردی است ساکن شهر درحالی‌که با چشمان متحیر خویش به دنبال طبیعت است. او یک کارگر ساختمانی است، مردی اهل کارهای سخت در یک شرکت ساختمان‌سازی که با دقت زیادی شکوفایی فصل‌های سال را در شرایط بد آب‌وهوایی شهر و همچنین کوچک‌ترین تغییرات اقلیمی و ناچیزترین نشانه‌های وجود زندگی جانوری‌نباتی را دنبال کرده است و آن‌ها را تحت نظر دارد! از طرفی دیگر، او رؤیای بازگشت به یک زندگی سالم و پاک در دل طبیعت را در سر می‌پروراند و در نهایت با ناامیدی عظیم و عمیقی مواجه گشته و رؤیاهایش را درهم شکسته می‌یابد. جالب این است که این نکات به شکل ماهرانه و ظریفی توسط خود ایتالو کالوینو در پیشگفتار

¹ Bucciantini

² Manica

³ Marcovaldo

⁴ Unità

مجموعه داستان «مارکووالدو یا فصل‌ها در شهر»^۱ عنوان شده است. قهرمان داستان مانند یک غریبه‌ی بی‌سرزمین؛ ولی نیک‌سرشت و خوش‌پندار است که به دنیای صنعتی شهرنشینی تبعید شده است.

داستان قارچ‌ها در شهر

معروف‌ترین داستان این مجموعه شاید «قارچ‌ها در شهر»^۲ باشد؛ حکایت جمع‌آوری قارچ‌های خوراکی در پای درختانی است که درحاشیه‌ی خیابان‌های شهر رشد کرده‌اند و یا قارچ‌هایی که در باغچه‌های شهری رشد کرده‌اند و چنانچه خورده شوند، سمی و کشنده هستند. «درحقیقت این داستان، یک ماجرای واقعی است که برای انباردار انتشارات اینائودی^۳ زمانی که ایتالو کالوینو برای سال‌های متمادی به‌فعالیت ویراستاری و همکاری ادبی با این ناشر می‌پرداخت، پیش آمده بود.» (پیرآنجلو^۱ ۱۹۹۵، ۱۴۲)

مکانی که در آن داستان فصل‌ها به‌وقوع می‌پیوندد مکانی است ناشناس، شهری بی‌نام، بزرگ، مدرن و امروزی. خواننده فقط این را می‌داند شهری است که در آن مردی در شرکتی (که هرشرکتی می‌تواند باشد) مشغول به‌کار و حرفه‌ی خویش است و تمام روز را به‌جابه‌جایی جعبه‌ها و بسته‌هایی می‌گذراند که خواننده هرگز به ماهیت محتوای آن‌ها پی نخواهد برد. داستان‌های کوتاه و ساده‌ی این شخصیت اصلی و خانواده‌ی وی حس جریان سیال محزون و دل‌تنگ‌کننده‌ای را در خواننده ایجاد می‌کنند. رابطه‌ی ناشناخته و درعین‌حال غمگین بین انسان شهرنشین و واقعیتی عظیم و غول‌آسا به‌نام شهر و سبک زندگی شهری وجود دارد که در آن انسان چاره‌ایی جز تبعیت از قوانین خاکستری رنگ زندگی شهری ندارد. چهارراه‌ها و چراغ‌های قرمز، تابلوهای کوچک و بزرگ حاوی انواع پیام‌های بازرگانی و دعوت‌کننده به مصرف‌گرایی سراسیمه‌وار و پرعجله، فروشگاه‌های پر از رنگ و نور چراغ‌ها و لامپ‌های رنگی که هرثانیه تغییر می‌کنند، روشن و خاموش می‌شوند و چشمک می‌زنند، سیمان و باز سیمان، هرکجا در شهر دیوارها و ساختمان‌ها سیمانی هستند. مه، دود و آلودگی، دقیقاً مشخص نیست چه چیزی دیدگان را تیره‌وتار می‌سازد. این‌ها تمام عواملی هستند که خواننده با آن‌ها کاملاً آشنایی دارد و درعین‌حال که حاکی از حقیقت شهر هستند با طنزی خاص قلم ایتالو کالوینو درمیان صفحات داستان دربرابر نگاه مبهوت خواننده باحالتی پیروزمندانه خودنمایی می‌کنند. شاید بتوان به‌اغراق گفت که تنها

^۱ *Marcovaldo ovvero le stagioni in città*

این اثر به‌همت سمانه‌سادات افسری و نشر صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران (سروش) در سال ۱۳۷۹ به‌ترجمه‌ی فارسی رسید. در سال ۱۳۹۱ چاپ سوم این ترجمه روانه بازار شد.

^۲ قارچ‌ها در شهر (*Funghi in città*)، به قلم رضا قیصریه و اعظم رسولی با اهتمام کتاب خورشید در سال ۱۳۸۵ ترجمه شد.

^۳ Einaudi

این اثر از ایتالو کالوینو کافی است تا بتوان او را در برنامه‌ی درسی رشته‌ای به نام ادبیات و محیط‌زیست جای داد.

داستان مورچه‌ی آرژانتینی

البته داستان‌های کوتاه دیگری نیز هستند که حاکی از اهمیت نام این نویسنده در مسئله‌ی نقد بوم‌گرایانه است. در سال ۱۹۵۲ در فصلنامه‌ی «بوتیک‌های تیره»^۱ داستان «مورچه‌ی آرژانتینی»^۲ منتشر شد که شاید یکی از رئالیست‌ترین و درعین حال از غم‌انگیزترین و ناامیدکننده‌ترین داستان‌های کوتاه کالوینو باشد. زن و شوهری جوان به همراه نوزادشان خانه‌ای کوچکی در شهر می‌خرند غافل‌زاینکه این خانه کاملاً آلوده است به حضور مورچه‌هایی عجیب و غریب به نام «مورچه‌های آرژانتینی». وجود این نوع مورچه‌های خطرناک در مام خانه به تنهایی کافی است تا نظم و آرامش و خوشبختی این خانواده‌ی کوچک را برهم زند. میلیون‌ها و شاید میلیاردها مورچه همه‌چیز را به رنگ سیاه درمی‌آورند، حتی پوست سفید و لطیف نوزاد را! طنز تلخ موجود در این اثر به خوبی از مسئله‌ی بحران محیط‌زیست پرده برمی‌دارد و آن را در داستانی چنین دلهره‌آور در برابر دیدگان متحیر و ناباور خواننده قرار می‌دهد. داستانی ساده و بسیار کوتاه که به سرعت به سمت پیام اصلی خود در حرکت است: خوشبختی انسان همچنین در گرو رابطه‌ی وی با طبیعت و محیط‌زیست پیرامونش است. عناد زندگی آلوده‌ی شهری و انتقام‌گیری طبیعت در این داستان به شکل سمبولیک توسط مورچه‌هایی معرفی می‌شود که همه‌چیز را آلوده ساخته‌اند و زیر سلطه‌ی خویش درمی‌آورند، البته به جز دریایی که در مقابل آن، داستان خاتمه می‌یابد، دریایی که با عمق بی‌انتهای و با بی‌کرانگی خویش هر چه بدی را در خود محو و ناپدید می‌کند.

داستان ابر آلودگی

در کنار مورچه، که به خوبی می‌تواند توسط جانوران و حشرات موزی که در فاضلاب‌های آلوده‌ی شهری مشغول تکثیر سریع بوده و برای زندگی سالم انسان شهرنشین مشکلات عدیده‌ی فراوانی را به بار می‌آورد، ایتالو کالوینو در داستانی دیگر با عنوان «ابر آلودگی»^۳ توده‌ایی از گردوغبار و آلودگی را

¹ Pierangeli

² Botteghe oscure

فصلنامه ادبی «بوتیک‌های تیره» با شماره‌های پاییزه و بهاره و با ماهیتی بین‌المللی از ۱۹۴۸ تا ۱۹۵۹ در رم و به سرپرستی مارگریت کائانی منتشر شد.

³ *La formica argentina*

مورچه آرژانتینی به قلم شهریار وقفی پور و به همت نشر کاروان در سال ۱۳۸۳ به فارسی ترجمه شد. آخرین چاپ (نشر قطره) ۱۳۹۴.

⁴ *La nuvola di smog*

به‌عنوان عامل تهدید حفظ بقای آدمی به خواننده معرفی می‌کند. این داستان که در سال ۱۹۵۸ به‌چاپ رسید، حکایت زندگی مردی است که جهت اشتغال در یک مجله‌ی فعال درزمینه‌ی محیط‌زیست و اکولوژی به‌نام «لا پوریفیکاتزیونه»^۱ (تطهیر) به شهر نقل مکان می‌کند. خواننده البته خیلی زود متوجه می‌شود که سردبیر این مجله مردی است که در آلوده‌سازی هوای آن منطقه نقش به‌سزایی دارد! داستان «ابر آلودگی» حاکی از آن است که چگونه یک مشکل به‌ظاهر کوچک اما حل‌نشده (مصادق «مورچه‌های» داستان قبلی) می‌تواند آرام‌آرام درحال ازبین‌بردن کل دنیا باشد. اشاره‌ی مستقیم نویسنده به دود و آلودگی با واژه‌ی smog که به‌شکلی طبیعی جایگزین هوای تنفسی برای شهروندان می‌گردد، به‌گونه‌ای سوررئال^۲ از واقعیتی تلخ که امروزه بیش‌ترین میزان مرگ‌ومیر را موجب می‌شود، پرده برمی‌دارد. قهرمان داستان در دغدغه‌ی یافتن تصویری است برای حک کردن در برابر دیدگان و روزی به‌هنگام قدم‌زدن با زن محبوب خویش در خارج از شهر، از روی تپه‌ای شاهد صحنه‌ای بسیار عجیب و درعین حال به‌شکل غمگینانه‌ای خارق‌العاده می‌شود: ابر بزرگی از دود و آلودگی بر روی سطح شهر خیمه زده و رنگ آبی آسمان شهر را دزدیده است. این درحالی‌ست که شخصیت اول داستان فردی است که از وجود لایه‌ی گردوغبار سیاه، همه‌جا در خانه و در محل کار شاکی است و روزی چندین بار دست‌هایش را با آب و صابون می‌شوید. این داستان کالوینو با تصویری که به‌تنهایی گویای نکات کلیدی مهمی است، به‌پایان می‌رسد، تصویر رخت‌شورهایی که در منطقه‌ای از حومه‌ی شهر در کنار حاشیه‌ی یک کانال بزرگ آب شهری مشغول شست‌وشوی رخت‌های سیاه و خاکستری و آلوده به دوده‌ی شهر هستند. در این دو داستان کوتاه، آب عامل حیات برای انسان و برای محیط‌زیست، نقش مهمی در تطهیر و پاک‌سازی تصویر غمگین و سیاه و دودزده‌ی زندگی شهری دارد.

داستان سوداگری در ساخت‌وساز

اثر دیگری از کالوینو که در دهه‌ی پنجاه به‌چاپ رسید نیز به‌خوبی از درام محیط‌زیست حرف می‌زند. «سوداگری در ساخت‌وساز»^۳ که در سال ۱۹۵۷ در فصلنامه‌ی «بوتیک‌های تیره» به‌طبع رسید «از اعتراض و محکومیت هرگونه سودجویی در ساخت‌وساز بی‌حدوحصر شهری در منطقه‌ای سرسبز نشان دارد که هنوز خاطرات زیبای دوران کودکی را درخود زنده نگاه داشته است؛ خاطراتی که زیر ساختمان‌های بلند و جدید برای همیشه مدفون خواهند

ابر آلودگی به قلم آرزو اقتداری و به اهتمام نشر کتاب خورشید در سال ۱۳۸۷ به فارسی ترجمه گردید.

^۱ La Purificazione

^۲ Surreal

^۳ Speculazione edilizia

سوداگری در ساخت و ساز به همت مژگان مهرگان و با نشر کتاب خورشید در سال ۱۳۸۷ ترجمه شد.

شد. آنچه که در این داستان به خوبی احساس می‌شود، بی‌دفاعی و ناتوانی شخصیت اول داستان علیه آن «دیگرانی» است که در روابط سیاسی و تجاری دارای قدرت هستند و بدین‌سان قهرمان داستان محکوم به شکست است.» (پیرآنجلو، ۱۹۹۵، ۱۱۷) این اثر و داستان بعدی با عنوان «یک روز ناظر انتخاباتی» دارای نوعی حساسیت فوق‌العاده به مسئله‌ی مهم اکولوژی و تهدیدات عدیده‌ایی است که محیط‌زیست را به خطر انداخته‌اند. تهدیدی به‌ظاهر در سکوت و بی‌سروصدا که البته منبع و سرچشمه‌ی زشتی‌ها و عامل خلق رنج و درد است.

نتیجه‌گیری

شخصیت اول داستان‌های «مارکووالدو» همان‌طور که دیده شد علی‌رغم علاقه‌ی وافر به طبیعت پاک، به‌سان میلیون‌ها انسان دیگر محکوم به زندگی در حومه‌ی شهری بزرگ و صنعتی است و تمام ساعات عمر خویش را در محل کار و در خانه‌ایی تاریک به‌همراه خانواده سپری می‌کند. آلودگی، فقدان فضای سبز، گرمای خفه‌کننده در تابستان و سرما و مه در زمستان طرح زندگی وی را که در کارکردن جهت کسب درآمد برای خرج‌کردن بیش‌تر و مصرف‌گرایی بیمارگونه می‌گذرد، قاب گرفته است. داستان‌های مارکووالدو همگی محزون‌کننده، اما مفرح هستند چراکه کنج‌کاوی و علاقه‌ی شخصیت اول داستان به طبیعت پاک همچون رؤیایی در او باقی می‌ماند. مارکووالدو شاید تنها کسی باشد که علی‌رغم زندگی در محیط خصمانه‌ی شهری، شخصیت طبیعت‌دوست و صلح‌طلب خویش را حفظ کرده است. بدین‌سان در طی دهه‌ی پنجاه میلادی، ایتالو کالوینو با چند داستان کوتاه حاوی طنز تلخ و رئالیست، مملواز نشانه‌ها و استعاره‌های ادبی، درحاشیه‌ی دنیایی می‌نویسد که در حال متلاشی‌شدن بوده و هرگونه ارزش و معنی را از دست داده است. سادگی و معصومیتی که در مارکووالدو، در «خانواده‌ی مورچه‌زده» و در روشن‌فکر دود زده و یا به‌عبارتی «اسموک زده» وجود دارد در داستان‌های بعدی دیده نمی‌شود؛ اما تحیر و ناتوانی پرسوناژ در عکس‌العمل دربرابر توده‌ی عظیم «ابر آلودگی» که شهر را در خود می‌بلعد، سوررئال و گاه غیرقابل‌وصف خواهد بود. شخصیت اول این دسته داستان‌های ایتالو کالوینو پرسوناژهایی هستند متفاوت، کمیاب و در جستجو. هرکدام از جایی دیگر و هرکدام به‌دلیلی می‌آیند برای سکنی در شهر؛ اما هیچ‌کدام از آن‌ها درمقابله با مشکل نامرئی «خفگی» که به‌آرامی وارد زندگی‌شان می‌شود، موفق نخواهند شد.

References

- Bucciantini, M. (2007). *Italo Calvino e la scienza*, Roma: Donzelli.
- Calvino, I. (2016). *Marcovaldo ovvero le stagioni in città*, Milano: Mondadori.
- Glotfelty, Ch. (1996). *The Ecocriticism Reader*, Georgia: University of Georgia Press, p. 31.
- Iovino, S. (2006). *Ecologia letteraria. Una strategia di sopravvivenza*, Milano: Edizioni Ambiente.
- Manica, R. (2007). *Exit Novecento. Una raccolta di saggi*, Roma: Gaffi, p. 71.
- Meeker, J. (1972). *The Comedy of Survival: Studies in Literary Ecology*, New York: Carl Scribner's Sons Edition.
- Pierangeli, F. (1997). *Italo Calvino. La metamorfosi e l'idea del nulla*, Soveria Mannelli: Rubbettino.
- Pierangeli, F. and Barbaro, P. (1995). *Italo Calvino. Biografia per immagini*, Cavallermaggiore: Gribaudo, p. 117.
- Rueckert, W. (1978-9). Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism, in *Iowa Review*, 1.
- Sanavio, P. (2010). *Walden ovvero vita nei boschi*, Milano: BUR.
- Saviano, R. (2016). *Gomorra. Viaggio nell'impero economico e nel sogno di dominio della camorra*, Milano: Mondadori.
- Silone, I. (2016). *Fontamara*, Milano: Mondadori.

HOW TO CITE THIS ARTICLE

Asgari, F. (2018). Eco-criticism and Italo Calvino: A Literature Which Serves the Environment. *Language Art*, 3(1):27-40, Shiraz, Iran. [in Persian]

DOI: 10.22046/LA.2018.02

URL: <http://www.languageart.ir/index.php/LA/article/view/57>

ORIGINAL RESEARCH PAPER

Eco-criticism and Italo Calvino: A Literature Which Serves the Environment

Fatemeh Asgari¹

Assistant Professor of Italian Language and Literature Department,
University of Tehran, Iran.

(Received: 17 December 2017; Accepted: 23 January 2018)

Eco-criticism, a branch of modern literary criticism, nowadays everywhere in the world, from West to East, and in the form of a cultural and moral flow, through literature announces its message as an alarm, a concern for the environment. Among the writers of contemporary Italian Literature, Italo Calvino is the first ecologic story-teller, who beyond his short stories reveals the emergency situation of urban ecosystem. The first character of his stories, condemned to live in industrial cities, is looking at nature disappearing in his smoky hands. The present article, through the content analysis of some of these works, points out to the important role of Literature which serves in the cultivation for preserving the environment and awakening the minds of humen against a serious danger that threatens their lives.

Keywords: Eco-criticism, the Department of Literature and Environment, Culture in Favor of Environment, Italo Calvino, Contemporary Italian Literature.

---

¹ E-mail: fateasgari@ut.ac.ir